

DİLİN “GÖSTERİLEN” YÜZÜ VE ÜÇ GÖSTERGE: LÜTUF, AŞK VE ŞEFKAT

Hilmi UÇAN*

Her gösterge, *gösteren* ve *gösterilen*'den, oluşur. Dilin *gösteren* boyutu kabuk ise, *gösterilen* boyutu öz"dür. F. de Saussure *göstergeyi* bir kâğıda benzetir. Bu kâğıdın bir yüzü *gösteren*, diğ"er yüzü *gösterilendir*. Kâğıt yırtılırsa ikisi de yırtılmış olur.

Gündelik dilde bizim ‘kelime’ veya ‘sözcük’ dediğimiz dil birimlerine Saussure’ün *gösterge* demesi ve dilin önüne, yine dilin kendisini bir inceleme nesnesi olarak koyması kuşkusuz önemli bir adımdır. ‘Dil’den hareket etmek, dil ve söylem çözümlmelerinde fazladan söylenen, abartılan veya indirgenen, öznel, keyfi değ"erlendirmeleri ortadan kaldırmayı sağlayacaktır. Batı’da dil bilimine getirdiğı bu bakış açısı ile F. de Saussure, dili somut bir nesne gibi incelemek ister. Başka bir deyişle Saussure, olguculuğun (pozitivizmin) dil bilimindeki zirve ismidir.

Ne var ki dili bu şekilde olgucu bir bakış açısıyla açıklamak; yazınsal metin, yan anlamlar, dilsel üretimdeki sözcelem aşaması dikkate alınmadığı zaman sağlıklı bir anlama ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Dil soyut bir varlıktır ve pek de kalıplara sığmaz; değ"işmez bir niteliğı yoktur. Dilin özellikle *gösterilen* yanı çok farklı boyutlar sergileyebilir. Anlam bağlam içinde oluşur. Bu özelliğı sayesinde ki dil, sanatın ve edebiyatın malzemesi olmuştur.

F. de Saussure’ün dile yaklaşım biçimine zaman içinde karşı çıkılır. Söz gelimi J. Derrida dilin *gösterilen* boyutunun sınırlandırılmayacağını düşünür. Ona göre anlam sınırlandırılmaz. Çağımız gösterge bilimcilerinden J. Fontanille de yapısalcılığı eleştirirken dil çözümlmelerinin katı kurallarının anlamı ortaya koymakta yetersiz kaldığını düşünür. Çözümlleme araçlarını çok açık bir şekilde ortaya koyan -belki de tek çözümlleme yöntemi önerisi olan- klasik gösterge bilimi “masallar ve söylenceler üzerinde çalışmaya alışmış yöntemlerle (özellikle biçimsel yöntemlerle) yazınsal metne yaklaşmaktadır. Bu anlamda yazınsal gösterge bilimi

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üni., TDE Bölümü.

bir tür yapısal antropolojydi. Kuşkusuz bu yeni, verimli bir açıklama idi ama edebiyat uzmanlarını tam olarak tatmin edemezdi.”¹ Dil, yazınsal söz, hem dizimsel (syntagmatique) hem dizisel (paradigmatique) düzlemde gelişebilir. Dil bilgisel bir cümle dizimsel bir düzlemde, sanatsal bir etkinlik ise dizisel bir düzlemde yol alır. Başka bir deyişle dil hem yatay hem dikey düzlemde yol alabilir; bir gösterge, bir söylem derinleştiği gibi enginlik de kazanabilir, anlam yayılabilir. Bu nedenle derin, dikey düzeyde oluşan anlam olgucu bir bakışla çözümlenemez.

Edebiyat kuramlarında bu tartışmaların daha kapsamlı şekli, biçim/içerik tartışmaları olarak kendini gösterir.² Dile mutlak bir anlam vermeye çalışanların yanında ‘mutlak anlam yoktur’, ‘anlam okuyucunun anladığıdır’ diyenler de olmuştur. Saussure, biçime dökülmemiş anlamın var olmadığını düşünür. J. Derrida ise dilin *gösterilen* boyutunun, anlamın, dilin soyut yanının sınırlandırılmayacağını söyler. Bu nedenle de ona göre, hiçbir mutlak değer yoktur, her anlatı bir meta-anlatıdır. Saussure olguculuğun ve modern olanın; J. Derrida da postmodern olanın simgesi olarak kabul edilebilir. Birincisi yapısalcı anlayışı, diğeri ise yapısökümcü bir bakış açısını öne çıkarır.

Yapısalcı bakış açısı ve çözümleme yöntemi Tanrı’yı değil somut olanı, bireyi, bilimsel bilgiyi önceleyen bir pencereden dünyayı yorumlar, anlamlandırır. Yapısökümcü duruş ve bakış açısı da insanı, bireyi önceler. Her iki anlayış da metafizik olanı, mutlak değeri reddeder. Biçimi, yazıyı önceler; biçime bürünmüş olana inanır, bir biçimi olan nesneyi inceleme nesnesi olarak kabul eder.

İslam uygarlığı ise biçimi ihmal etmemekle birlikte, biçimden yola çıkıp içeriğe, öze uzanmak, dilin *gösteren* düzeyinden *gösterilen* düzeyine, asıl olana ulaşmak, bilgiden bilgeliğe geçmek ister. Yunus Emre de “Sen Elif dersin hoca/manası ne demek?” diye sorar. Lafız, biçimdir, bedendir; anlam ise içeriktir, ruhtur. Bediuzzaman Batı uygarlığının lafızlar üzerinde, biçim üzerinde daha fazla ‘sarf-ı himmet’ ettiğini, ‘elfaz arkasında koşup durduğunu’³ söyler. Yine Bediuzzaman’a göre salt biçimcilik, ‘lafızperestlik, bir hastalıktır.’⁴

Siyasal, kültürel, toplumsal tartışmaların, uygarlık düzeyindeki tereddütlerin, gelgitlerin nedeni biçimsel düzeydeki bir anlamlandırma tutumudur; bu, sözcük ve kavramların duygusal değerlerinin, yan anlamların, dilin içerik boyutunun göz ardı edilmesidir. Dilin *gösterilen* boyutu kenara alınır, dil çözümlemelerindeki ‘tat’, derinlik, enginlik de kaybolacaktır. Kullandığımız sözcüklerin çoğu bir anlam kaybı yaşayacaktır. Söz gelimi ‘istiklal’, sadece ‘bağımsızlık’ demek değildir. Bağımsızlık büyümlü bir kavramdır. Ama her bağımsızlık iyi olmayabilir. Her bağımlılık da iyi

1 J. Fontanille, *Sémiotique et Littérature*, Paris, 1999, s. 2.

2 Bu konuda bkz. H. Uçan, “Biçim-İçerik Tartışmaları, Hakikat ve Paradoks Arasında Sanat”, *AKÜ, SBE Dergisi*, C. XIII, sayı: 2, Aralık 2011, s. 43-61.

3 B. Said-i Nursi, *Muhakemat*, Envar Yay., İstanbul 2009, s. 87.

4 *age.*, s. 88.

olmayabilir. Bazen de bağlılık, bağlanma, bağımlılık iyi olabilir. Bağımsızlık veya bağlılık/bağımlılık bağlanılan, bağlı kalınan varlığa veya nesneye göre anlam kazanır. İnsan inanmak, sevmek, bağlanmak isteyen bir varlıktır. Hakikate, Tanrı’ya, Allah’a, bir kadına, bilge bir kişiye bağlanabilir. Çağımız insanında hazza bağlılık, yoğun bir şekilde gözlenebilen bir bağlılıktır. Bunun gibi, bir başka efsunlu kavram “ilerleme” kavramıdır. İnsan yanlış yolda da ilerleyemez mi? Bu örnekler çoğaltılabilir.

Gündelik dilde birçok sözcük kullanırız. Ama bu sözcüğün *gösterilen* düzeyini, sözcüğün ne anlama geldiğini pek de düşünmeyiz. Bu sözcük ve kavramların içerik boyutu düşünüldüğünde dilin, sanatın, güzel sözün bir tadı vardır. Dilin *gösterilen* boyutu, sözcüklerin, kavramların anlamı ve duygu değeri üzerinde düşünmek insanı daha da derinleştirebilir; eşyanın özüne, hakikate ulaştırabilir.

Bu çerçevede üç kavram üzerinde düşünmeye çalışalım: Lütuf/lütfen, aşk, şefkat.

“Lütfen!” deriz. Bu sözcüğü bir nezaket ifadesi olarak kabul edip ne anlama geldiğini düşünmeyiz. Lütfen, latif, lütuf, iltifat... aynı kökten gelen sözcüklerdir. ‘Latif’, Allah’ın sıfatlarından bir sıfattır. ‘Kuluna hak ettiğinden fazlasını veren’ anlamına gelir. Allah, yarattığı kuluna hak ettiğinden fazlasını verir. Gündelik dilde de böyle bir anlamı vardır: Akşama kadar 50 lira karşılığı çalışan bir işçiye, iş vereni 100 lira verirse, o da ona ‘lütfettiniz!’ der; “bana hak ettiğimden fazlasını verdiniz” der. Bir insan, bir başka insanı övgülere boğar. O da ona ‘iltifat ediyorsunuz’ der. Bu sözün karşılığı da ‘iltifat etmiyorum, hakikati söylüyorum’, başka bir deyişle “hak ettiğinizden fazla bir şey söylemiyorum” olur. Kapıya yönelen kişiye birisi ‘buyurun’ der. Diğeri de ‘lütfen’ der. ‘Lütfen’ diyerek ‘Siz bana hak ettiğimden daha fazla değer veriyorsunuz, beni öne çıkarıyorsunuz, bu hak benim değil, sizindir, siz buyurun!’ demek ister. ‘Lütfen’, ‘lütuf’, sözcükleri ile ‘Latif’ sözcüğü aynı kökten gelen sözcüklerdir. ‘Latif’ Allah’ın sıfatlarından biridir. Allah ‘Latif’ tir; ‘kuluna hak ettiğinden fazlasını veren’ dir. ‘Lütfen’ sözcüğü içerisinde bu anlamları düşünebilmek insan düşüncesine bir enginlik, bir derinlik kazandıracaktır.

Aşk ile şefkat en çok kullandığımız sözcüklerdendir. Bu kavramlar üzerinde, bu kavramlar arasındaki fark üzerinde düşünmenin; aşk ile diğer sözcüklerin, mesele şehvetin farkını yakalamanın bir hazzı vardır. Aşk; sevmek demek değildir sadece. Aşk, başkasına muhabbet etmemek demektir; yapışıp ayrılmamaktır. A-ş-k kökünden türetilmiş bir sözcük var: “Aşeka”. Bu sözcük, Türkçedeki ‘sarmaşık’ adlı bitkiye verilen addır. Sarmaşık önce yeşerir, koparılsa sararır, solar, hemen kurur ve incelir. Âşık da maşukundan ayrılırsa bu bitki gibi hemen solar, kurur, zavıflar.

İnsan niçin yeşerir, sonra sararır solar? İnsanın neye âşık olduğu önemlidir. Paraya mı, tene mi, yeşillığe mi, akan suya mı? Bunlara âşık olunmaz. Bunlarda haz, tensel ve duygusal bir haz vardır. Aşk, sevgiyi de şefkati de hazzı da aşan bir

anlama sahiptir. Aşk, bir ifrat durumudur; aşk, sevgi-yoğun bir hâlin adıdır. Aşkta aşırı bir bağlanma hâli vardır. Bu nedenle bazıları aşk mı yoksa muhabbet mi daha çok övgüye layıktır? diye sorulduğunda ‘muhabbet’ demişler. Zira aşkta ifrat vardır. Aşk, insanın duyu organlarının kusurları görmesini engeller. Aşk bazı varlık ve nesnelere güzel kabul etmek konusunda insanın düşünme yetisi üzerinde etkili olan psikolojik bir rahatsızlıktır, bir vesvese hâlidir.

Aşk iffetli bir muhabbet olabildiği gibi, iffetsiz/ahlaka aykırı bir sevgi de olabilir. Anamalcı toplumsal yapının arka planında ‘iş aşkı/çalışma aşkı’, vardır. Modern toplumlarda aşk, iş aşkına, hırsla indirgenmiştir. Kapitalizm hırstan, sosyalizm de hasetten doğmuştur. Modern toplum Tanrı’ya değil, ‘iş’e, ‘ödev’e bağlıdır. Ahmet Mithat Efendi “Amour de travail” (=iş aşkı)ndan söz eder. *Sevda-yı Sa’y ü Amel* (=Çalışma ve İş Aşkı) adlı bir kitap da yazar. İbn-i Sina’nın da aşkın niteliği ile ilgili bir risalesi vardır.⁵ Bu risalesinde aşkın sadece insanlara özgü bir şey olmadığını; âlemdeki bütün varlıkların âşık olabileceğini söyler. Bitkilerden hayvanlara, taştan toprağa kadar her şeyin âşık olabileceğine inanır. Orkide çiçeği ile insanın konuşmasından söz edilir. Bu çiçek sevilirse, sevgi görürse çiçeğini açar denilir. Ayrıca, İbn-i Sina aşkı, Allah’ın varlığına delil olarak gösterir. İnsanın kâmil olmasının yolu da, ona göre, aşktan geçer. Aşk’ın niteliğini kavramak, açıklamak çok zordur. Aşkla ilgili yorumlar, olsa olsa, ancak aşkın gizemini artırmaktan başka bir işe yaramaz. Aşk; kavranamayan, açıklanamayan ya da herkesin kendine göre hissettiği bir güzelliştir.

Günümüzde aşk, ‘şehvet’ anlamıyla neredeyse eş değerdir. Âşık, muhabbetini sonuçta Yaratıcısına bağlayamıyorsa bunun adı ‘aşk’ mıdır? ‘Yaratılanı severiz, Yaratan’dan ötürü’ deriz. “*Bütün emelleri Hakk’ın nezdindeki izzet ve şerefe bağlamak gerekir*”.⁶ Bunun adıdır aşk. Taaşşuk ise âşık gibi görünmek demektir. İnsanlık neyi çok seviyor? Âşık olunan varlık ve nesneye göre aşk bir değer kazanır. İnsan neye âşık? Paraya mı? Tensel zevklere mi? Aşk hâlini mi yaşıyor yoksa bir taaşşuk hâlini mi? **Hakperest olmayan putperest olur, nesnelere âşık olur.**

Aşk ile şefkat arasında nasıl bir fark vardır? Şefkat; merhamet, hassasiyet, nezaket anlamlarını içerir. ‘Şefkat’ kavramının içinde muhabbet, aşırı sevgi anlamları da vardır. Bunların yanında bu kavram, ‘korku’ anlamını da içerir. Müşfik, şefkatli kişi sevdiği kişiye onun iyiliği için önerilerde bulunduğu gibi onun kötü şeylerle, kötü bir olayla karşılaşmasından da korkar. Şefkat, sevgi ve öğütte korkuya varan bir duyarlılığın adıdır. Şefkate nasihat vardır. Şefkat; nasihat edenin, nasihat edilene karşı gösterdiği duyarlılıktır. Aşkta ise nasihat yoktur, imrenme, benzemeye çalışma hemhâl olma, yapışıp ayrılmama vardır. Şefkat, içinde korkuyu barındıran bir ilginin adıdır. Bir baba, bir anne çocuğuna âşık olmaktan çok müşfiktir. Başına kötü bir iş gelmesinden korkar.

5 *İbn-i Sina, Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale (Risale fi Mahiyet-il Işk)*, (çev. Ahmet Ateş), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1953.

6 İ. Çetin, *Mufassal Medeni Ahlak*, Dilara Yay., Isparta, 1993, s. 30.

Şefkat kavramında acıma duygusu vardır. ‘Bu adam şefkat yoksunudur’ dersek, bu sözün anlamı, ‘bu adam merhametten, acıma duygusundan yoksundur’ demektir. Aşkta ise bir hayranlık vardır. ‘Şe-fe-ka’ fiilinde hem korkmak hem ilgi duymak anlamı vardır. “Şe-fi-ka”, “bir şeyin ıslahında hırslı oldu” anlamına gelir. “Onlar kıyametten korkmaktadırlar” ayetinde korkmak anlamına gelen fiil ‘şefika’dır. Ayette de kıyametten korkan insanlar için “müşfikûn” denilir.⁷ Şefkat kavramında ‘korkudan tir tir titremek’ anlamı var. ‘Şafak’ da ‘Şefkat’ ile aynı kökten gelir.

Özü, içeriği, eşyanın hakikatini kavramak var olmanın ilk şartıdır. Modern insan teknik ve demoklattır. Nesnelere, *gösterge*lerin biçimini öne çıkarır, biçimde takılır kalır. Yapısalcıdır veya postyapısalcıdır. F. de Saussure *lütfe*, *aşk* ve *şefkat* sözcüklerini biçimsel olarak inceler; anlamı sınırlar. J. Derrida ise anlamı dağıtır; hiçbir mutlak değer bırakmaz. Çağımız insanı severek değil, ürün kullanarak, tüketerek vecde geliyor. Dilin *gösterilen* boyutunu ihmal eden, biçimi öne çıkaran teknik tutum, mühendis aklı, *aşk* ve *şefkat* kavramlarına, sanat ürününe ve dinsel yoruma uygulanamaz.

Âşık olmak için arif olmak gerekir. Başka bir deyişle insanın kendini, varlığı, eşyanın hakikatini sezmesi gerekir. Sezmek, farklılıkların bilincine varmaktır. Bunun için de konuşulan dilin sözcük ve kavramları üzerinde, dilsel ya da dil dışı göstergelerin içerikleri, bağlam içinde anlamları üzerinde kafa yormak gerekir. Heidegger “dil varlığın evidir” der. Dünya dediğimiz varlığı dil ile kavrarız, dil ile açıklarız. Dil, dünyayı dinler, bakıp geçmez, yorumlar. Felsefenin, tefekkürün, eleştirinin besleneceği, yaslanacağı en büyük kaynak dil bilincidir.

Şöyle diyebiliriz: Dilin *gösterilen* yüzü ihmal edilmemelidir. İnsan dilin iki yüzü, *gösteren* ve *gösterilen* düzeylerinde yeterince durmalı, evini tanımalı ve anlamlandırılmalı, ontolojik sorgulamasını yapabilmeli, varoluş sırrını sezmeye çalışmalıdır. Hakikatin ve mutluluğun yolu böyle bir çabadan/çalışmadan geçer.

7 Kur’an-ı Kerim, Enbiya Suresi, Ayet: 49.